

„VOLKSKRIEG“, VZNIK ZEMĚBRANY V ZEMI MORAVSKOSLEZSKÉ A POČÁTKY JEJÍ ORGANIZACE ROKU 1808

LADISLAV VAVERKA

VAVERKA, L.: „Volkskrieg“, The Origin of Home-defence in the Moravian-Silesian Region and the Beginnings of its Organisation in 1808. *Vojenská história*, 2, 21, 2017, pp 37-61, Bratislava.

The author of the study deals with the history of warfare at the significant qualitative and formal stage of its development, when the principal issues of technical and tactical, operational and strategic, mobilization and supply, dislocation and similar nature are largely reviewed and transformed due to the Napoleonic Wars. New elements in the warfare and tactical operations in Europe at the turn of the 18th and 19th century inevitably developed the need to reorganise the military forces in the Austrian Empire. These renewed elements included the home-defence established in 1808.

The study is a connection of two relatively varied, even if interesting topics: the military, or more specifically war propaganda in the Austrian and Czech regions at the turn of the 18th and 19th century and the origin of the new element of armed forces in the 18th century.

Military History. Austria. 19th Century. The Origin of Home-defence in the Moravian-Silesian Region. Y. 1808.

Rakouská vlastenecká propaganda „*Volkskrieg*“ 1809

Chceme-li v úplnosti vyložit události, které vedly habsburskou monarchii k zavedení zeměbraneckých a dobrovolnických praporů (s výjimkou Uher a Haliče), musíme se ve stručnosti vrátit do období Velké francouzské revoluce. Právě v této bouřlivé epoše nalezneme odpovědi na otázky, jakým způsobem a za jakých okolností monarchie získávala lidské zdroje ke „spravedlivému“ boji proti Napoleonovi. Do válečného úsilí se měly zapojit veškeré společenské třídy monarchie včetně těch nejchudších a nejméně vzdělaných (jednalo se o fenomén s ohledem na konzervativní charakter monarchie zcela ojedinělý), což nakonec vedlo ke vzniku této „lidové armády“.

Když nastoupil roku 1792 císař František na trůn, zazvonil reformním snahám shora (jež realizoval jeho předchůdce Leopold II.) umíráček. Revoluční ideje z Francie, které našly v českých zemích řadu sympatií, rakouské represivní orgány efektivně potlačovaly. Mladého císaře poznamenaly bouřlivé události let 1792 – 1794, zejména poprava francouzského krále Ludvíka XVI. Tyto události představovaly pro syna Leopolda II. trauma, které během následujících dvaadvaceti let jeho vlády ovlivnilo jeho nazírání na veřejný život v monarchii. Liberální postoje považoval za nebezpečí z „francouzské nákazy“. Fobie této „ideové nákazy“ ze všeho cizího, zejména francouzského, šla až do důsledků – úřady podezřívaly takřka cokoliv, co přicházelo z Francie.¹ Zvláštními

¹ KUTNAR, František. *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice*. (Příspěvek Ke vlivu Velké revoluce). ČČH, 1934, roč. XL, s. 70-71.

nařízením byl omezen přístup cizincům a také bylo přísně kontrolováno veškeré zboží, které přicházelo přes hranice, zejména tisk, jenž byl pod neustálým dohledem censorů.

* * *

Na jaře roku 1808 byla jedna z dvorských frakcí ve Vídni povzbuzena nesnázemi francouzských intervenčních sil v Pyrenejích. Jednalo se o kliku kolem hraběte Stadionu, jenž s arcivévodou Janem patřil k předním zastáncům arcivévody Karla před silnou opozicí z okolí císaře. Arcivévoda Jan byl v baště konzervatismu ve Vídni ojedinělým případem volnomyšlenkáře a pro své liberální smýšlení byl nejen dvořany, ale i svými nejbližšími příbuznými zjednodušeně označován jako „revolucionář“.² Za napoleonských válek sice vojevůdcovskými schopnostmi příliš neoslňl a postrádal kvality taktického nadání svého staršího bratra Karla³, byl však vedle hraběte Stadionu jedním z prvních vysoce postavených představitelů habsburské monarchie, kteří se pokusili podle francouzského vzoru napodobit lidový charakter války. Navzdory nesouhlasu císaře Františka vídeňská vláda propagovala vlastenecké cítění jednotlivých národů habsburské monarchie, a zapojit tak tyto „masy lidu“ po vzoru francouzských revolučních gard do boje, aniž by to vyvolalo v mnohonárodnostní monarchii hrozbu revoluce.⁴

Jan byl také jedním ze zakladatelů německého nacionalismu a usilovně prosazoval názor, že pouze všeobecné ozbrojení veškerého obyvatelstva říše může klást účinný odpor i tak silnému protivníkovi, jako byla Francie a její spojenci. Zatímco arcivévoda Karel prováděl reformy armády v praktické stránce, bratr Jan byl především jejím teoretickým reformátorem. Stát tuto agitaci jednotlivých národů monarchie rozvíjel již od přešpurského míru, zpočátku si však nemohl dovolit ji vést s ohledem na nedávno uzavřený mír v útočném, proti-francouzském duchu.

Změna přišla v postojích špiček vojenského establishmentu monarchie a zejména císaře Františka po bouřlivých událostech na přelomu května a června 1808 poté, co Napoleon svévolně sesadil z trůnu dosavadního španělského krále Karla IV. Tento čin způsobil v Rakousku takové zemětřesení, po kterém i arcivévoda Karel uznal, že ustavení formy lidových milic po francouzském vzoru je pro následující válku vzhledem k nedostatku vojenských zdrojů nezbytné, a může být podobně efektivní jako nasazení lidových *guerill* v Pyrenejích. Po španělském „incidentu“ rakouská propaganda pozvolna nepřátelský postoj k Napoleonově Francii stupňovala. Vyvrcholením válečných příprav bylo zavedení záložních praporů, zeměbrany a městských střeleckých formací v květnu a červnu 1808.

Hrabě Stadion byl stejného názoru jako arcivévoda Jan, a sice že hybatelem dějinných událostí je lid, který by měl být zapojen v aktivní účasti ve státu. Mladý arcivévoda zamýšlel mobilizovat lidové masy se stejným vlasteneckým elánem a vášněmi, jako tomu

² KUTNAR, František. *Velká revoluce francouzská v naší soudobé kritice*. (Příspěvek Ke vlivu Velké revoluce). ČČH, 1934, roč. XL, s. 70-71.

³ Srov. NENNING, Günther. *Erzherzog Johanns Wiederkehr*. Zürich und Leipzig 1990, s. 100-103.

⁴ Arcivévoda Jan prohrál svou první velkou bitvu roku 1800 u Hohenlinden, kdy stál proti zkušenému francouzskému generálu Victoru Moreauovi. V dunajském tažení slavil sice v počáteční fázi vítězné vavříny nad italským vicekrálem a Napoleonovým nevlastním synem Eugenem Beauharnois, ale posléze musel vyklidit své pozice ze severní Itálie, stáhnout se do Uher, kde prohrál s Eugenem bitvu u Rábu. Největší kritiku sklídl za svou roli na prohrané bitvě u Wagramu. Arcivévoda Karel a jiní generálové na něj svalovali hlavní díl viny na této osudové porážce, jelikož Jan nedorazil s posilami včas na levé křídlo rakouského uskupení, kde měl podpořit oslabený Rosenbergův sbor a Francouze společně obklíčit a odříznout je od Dunaje. Míra jeho podílu viny na prohře u Wagramu je doposud předmětem četných diskuzí.

bylo v revoluční a napoleonské Francii během posledních dvou dekad. Poddaný lid se měl stát jakýmsi „státním národem“, aniž by muselo nutně dojít ke změnám politického systému v konzervativním prostředí habsburské monarchie. Stát proto musel při organizaci zeměbrany nakládat s ozbrojováním prostého obyvatelstva nanejvýš opatrně, aby se situace nevymkla vládě z rukou, čehož se obával jak císař, tak generalissimus a další čelní představitelé vídeňského dvora.

Stadionův politický kurz zaměřený na vyvolávání vlasteneckých citů a vášní se však přičil císaři Františkovi a ten mu nakonec ustoupil jen pod tlakem okolností, a jakmile nebezpečí pominulo, okamžitě se od něj odvrátil. Františkův nástup na trůn fakticky znamenal návrat ke konzervatismu a legitimismu, a apelovat na národní citění se mu z principu přičilo. Kupříkladu v manifestu vyhlášeném roku 1813 válku Francii, vlastnoručně škrtnl slovo vlast a nahradil jej slovem císař (tedy nikoliv vlast, ale dynastie).⁵

Přesto mladý arcivévoda společně se svým strýcem Ferdinandem d'Este, Marií Ludovikou a dalšími vlivnými osobnostmi přemluvili doposud váhajícího císaře Františka k válce. Apely s důrazem na vlastenectví jednotlivých národů monarchie byly nakonec prosazeny proti jeho vůli. Působení na národní citění jednotlivých národů habsburského impéria a jejich přímé zapojení do armády bylo v Rakousku ojedinělým pokusem, vedoucím k ozbrojení širších společenských vrstev a znamenalo faktický prvopočátek všeobecné branné povinnosti v monarchii. Ozbrojení zpravidla méně vzdělaných venkovanů totiž Františkovi připadalo jako nebezpečný hazard – přímou cestu k revoluci, čehož mohl dobře využít nepřítel a obrátit toto opatření proti vládnoucím strukturám monarchie.

Přes všechny Karlovy výhrady k nerozumnému ozbrojování lidových mas, s čímž se generalissimus neztotožňoval, se mu tato myšlenka nakonec s odstupem jevila jako jeden z nejefektivnějších receptů, jak zvýšit početní stav armády, aniž by ještě více zatížila již tak vyčerpanou rakouskou státní pokladnu. Mladý arcivévoda Jan postupně získal na svou stranu vládní kruhy ve Vídni, kde po vzoru národně osvobozenického boje ve Španělsku převládala myšlenka nacionalismu v podobě vypjatých národních apelu a manifestů, vydávaných i v českém jazyce. Habsburská monarchie se sama pasovala do úlohy sjednotit pod svým praporem všechny utiskované národy proti němu. V prvé řadě šlo Rakousku o vyvolání národního povstání ve všech zemích Rýnského spolku, jehož lid by společně povstal proti Napoleonovi.

S tímto postojem byl arcivévoda Jan zajedno se Stadionem, který na rozdíl od svých předchůdců v agitaci cílil na veškeré společenské třídy monarchie a věřil, že je plně podřídi státním zájmům na základě propagandy ovlivňování veřejného mínění obyvatel. S tímto konceptem se od začátku neztotožňoval konzervativně smýšlející arcivévoda Karel, který se podobně jako jeho císařský bratr obával, že se mobilizace méně vzdělaného obyvatelstva na venkově může státu lehce vymknout z rukou a vyústit v revoluci.⁶ Zeměbranu považoval za vojenské těleso bez duše, které se nikdy nemůže vyrovnat kvalitám vycvičené profesionální armády s čímž, v souladu se vyústěním následujících dějinných událostí, nelze nesouhlasit.⁷

Generalissimus v zeměbraně zpočátku viděl vedle nerozumného a potenciálně nebezpečného vyzbrojování a rozněcování vlasteneckých vášní napříč obyvatelstvem

⁵ Arcivévoda Jan je často v historiografii označován jako hlavní politický protihráč svého bratra císaře Františka I., stejně jako Metternicha a je pro své liberální myšlení vnímán velmi pozitivně.

⁶ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době předbřeznové 1792–1848*. Praha 1999, s. 35.

⁷ Srov. ZEHETBAUER, Ernest. *Landwehr gegen Napoleon. Österreichs erste Miliz und der Nationalkrieg von 1809*. Wien 1999, s. 19.

monarchie, zejména nesmyslné odčerpávání finančních prostředků od pravidelné armády a její nízkou efektivitu v boji, která by mohla přispět k chaosu v bitevní vřavě těchto málo vycvičených jednotek.⁸ „*Tato forma národních gard nejen že je politickým nebezpečím pro monarchii, ale také*“, jak napsal svému adoptivnímu otci vévodovi Albertu Sasko-těšínskému, „*ozbrojení početných lidových mas nám dodává falešný pocit bezpečí*“.⁹ Jeho pocity sdílela velká část generality jako generál Schwarzenberg či Radecký. Negativní stanovisko císaře Františka k participaci lidových vrstev na válečném úsilí bylo delší dobu známo. Po dlouhých jednáních se však Janovi podařilo k ustavení zeměbrany nakonec přesvědčit k novotám nedůvěřivého císaře i arcivévodu Karla.

S myšlenkou zapojení všech obyvatel monarchie do následujícího konfliktu s Francií se úzce pojila Metternichova představa pečlivého sledování veřejného mínění obyvatel, kterého by měl stát plně využít ve svůj prospěch. Vláda by se neměla dále podílet pouze na represivních opatřeních svých poddaných, nýbrž působit na poddané prostřednictvím novin, manifestů a vyhlášek. Metternich sice později všechna národní hnutí systematicky potlačoval, v letech 1808 – 1813 je však pragmaticky využíval k vlastnímu prospěchu.

Druhým impulsem pro prudký vzestup národní emancipace byly akcenty přijímané z Velké francouzské revoluce, které představovaly nové pojetí francouzského národa prostřednictvím idejí svobody. Později došlo k jejich šíření prostřednictvím pobytu francouzských armád na části českého území, jako tomu bylo v letech 1805, 1809 a 1813. V souvislosti s bojem proti francouzským intervenčním armádám sílil u částí české společnosti pocit hrdosti a vlasteneckého nadšení obyvatelstva nad statečností a odvahou svých vojáků, kteří s Francouzi bojovali. Doposud příslušníci českého i německého národa komunikovali ve dvou jazycích.¹⁰

Ve velkém se tiskly letáky, podněcující jednotlivé národy do boje proti Francii a apelovalo se především na německé romantické vlastenectví. V českých zemích se největší míra pozornosti soustředila na reminiscence slavné národní minulosti, které připomínaly Přemysla Otakara II. nebo husitství v čele s Janem Žižkou z Trocnova, jenž byl líčen jako národní hrdina. Ke své vlastní škodě rakouská propaganda cílila (s výjimkou několika pamfletů a zeměbraneckých písní) výhradně na rakouské vlastenectví. Většina propagačních brožur byla psaná v německém jazyce a nemohla tak získat poddané žijící na venkově, kteří zpravidla neuměli německy.

Doposud vládou potlačovaný nacionalismus se stal po roce 1805 minulostí. Nový státní kancléř a ministr zahraničí Stadion zastával politiku emancipace jednotlivých národů monarchie a jejich bouřlivé agitace proti odvěkému nepříteli Napoleonovi. S poddanými bylo uzavřeno nerovné spojenectví. Vláda měla nadále podporovat národní hnutí jednotlivých zemí ve sféře kulturní. Za tento ústupek Vídně neměla stavovská reprezentace dále aspirovat na jakékoliv požadavky politického rázu a jejich národní agitace měla být podřízena vizi jednotného rakouského císařství. S touto teorií přišel nejbližší spolupracovník arcivévody Jana a Stadiona, tyrolský rodák Joseph von Hormayr, zakladatel nové rakouské státní ideologie.¹¹

Na tento model navazovali další rakouští spisovatelé, kteří tyto vlastenecké myšlenky mezi lidem dále rozvíjeli, jako například Joseph Heinrich von Collin (autor většiny zeměbraneckých písní a také divadelních her), Johannes von Müller či Friedrich von Gentz.

⁸ BROUCEK, Peter. *Francouzský císař, české země, Rakousko a rok 1809. In Napoleonské války a české země*. K vydání připravil Pavel Bělina a kol. Praha 2001, s. 107.

⁹ ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 24.

¹⁰ ROTHENBERG, E. Gunther. *Napoleon's Great Adversary: Archduke Charles and the Austrian Army 1792–1814*. Staplehurst 1995, s. 154.

¹¹ Tamtéž, s. 127–128.

Gentz byl autorem rakouského válečného manifestu vydaného roku 1809. Tento manifest definoval vládní politiku *Volkskrieg* (lidové války) založenou na národních vášních a vlastenectví obyvatel monarchie. Hormayr se dále zasadil o vydávání vlasteneckých propagačních spisů, letáků, oběžníků, básní, písní či almanachů.¹² Nejzřetelněji se jeho koncepce rakouského nacionalismu odráží ve vlasteneckém almanachu *Oesterreichische Plutarch oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner und Gelehrten des österreichischen Kaiserstaates*¹³, který byl syntézou nejslavnějších rakouských dějin a zahrnoval bezpočet spisů o nejvýznamnějších osobnostech rakouských dějin (převážně panovníků). V českých zemích byla tato zásadní práce přeložena do češtiny (*Rakouský Plútarchós*). Hormayr v něm líčí činy českých slavných osobností jako například Jana Žižku z Trocnova, Amose Komenského či Ladislava Pohrobka.

Hormayrovým napodobovatelem byl Jan Bohumír Dlabač, jeden z prvních českých obrozenců a také podporovatelů rakouské propagandy v Čechách. Dlabač byl překladatelem mnoha děl rakouské propagandy (spisů, oběžníků, pamfletů, letáků) z češtiny do němčiny, a po vzoru Hormayra vytvořil krátký spis *Udatnost slavného českého národu podle vlastenecké historie horlivým obráncům českým a všem ostatním krajanům představená*¹⁴, jež je charakteristický svými vzletnými frázemi historických reminiscencí všech velkých vítězství českého národa počínaje Sámovou říší, konče třicetiletou válkou. Slavnou českou historii líčí v oslavném vlasteneckém duchu: „*O! Jak bych sám já nad tím se zaradoval, kdybych i našich českých hrdinů obrazy spatřil! Oni by zajisté za nikdy pomíjející příklad hrdinské české udatnosti pozůstali potomkům českým, jenž by se vždy chválili, a v hrdinských skutcích následovati nikdy nepřestávali. A protož i vy ještě doma pozůstávající.*“¹⁵

Rakouská státní ideologie se bezprostředně pojila s mezinárodní aspirací nově vzniklého Rakouského císařství, které chtělo po porážce Pruska využít rodícího se německého nacionalismu a stát se záštitou všech Němců ve středoevropském prostoru. Mesianistická úloha habsburské monarchie spočívala navrátit „zotročeným“ obyvatelům bývalé Říše ztracenou svobodu, kterou jim vzal Napoleon. Rakouské zbraně se proto v připravované válce staly zdrojem nadějí protifrancouzsky smýšlejících Němců na Napoleonovu porážku. V německých zemích tisk apeloval na vlastenecké city Rakušanů, jako příklad můžeme jmenovat agitační brožuru *Was verdankt Deutschland seit Jahrhunderten dem Hause Habsburg*.¹⁶

Tato ideologie čerpala ze své historie, ve které německá inteligence srovnávala Napoleona s Attilou. S Rakouskem tak sdílela pocity sounáležitosti – viděla v něm osvoboditele, který jim pomůže se „novodobého Attily“ zbavit. Touha po likvidaci nenáviděného Korsičana

¹² HOLAS, *Strategie*, ref. 7, s. 36. Tento literát a historiograf působil od roku 1808 ve dvorní radě rodinného archivu Habsburků, kde pracoval jako censor v oblasti historie a statistiky. Multikulturní habsburská monarchie byla rozklíčena různorodostí jednotlivých národů. Hormayrovi se přesto podařilo najít jejich společné ideje. Na těchto idejích založil svou koncepci jednotného rakušanství, kterou ve svých pracích glorifikoval a mytologizoval. Populární publikace („*Vaterlandskunde*“) měla mít především výchovný charakter, a sice vštípit poddaným monarchie ponaučení ze slavné národní minulosti a neustále poukazovat na jejího vlasteneckého ducha v dějinách.

¹³ Tamtéž, s. 41.

¹⁴ HORMAYR, Joseph zu Hortenburg. *Oesterreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates*. Wien 1807–14.

¹⁵ DLABAČ, Jan Bohumír. *Udatnost slavného českého národu vlastenecké historie horlivým českým obráncům a všem ostatním krajanům představená*. Praha 1809.

¹⁶ Tamtéž, s. 23.

doutnala i v nedávno oslabeném Prusku, jež se stalo po územním okleštění po roce 1806 mocností druhého řádu. Vysoce postavené osobnosti jako ministr Stein, generálové Gneissenu či Scharnhorst si přáli opět mobilizovat armádu a vstoupit po boku Rakouska do války. Narazili však na nesmiřitelný odpor pruského krále Fridricha Viléma III., který Steina i ostatní protifrancouzsky smýšlející elity na Napoleonův nátlak vyhnal ze země.

V Berlíně Stadion dokázal získat nemalou část pruské inteligence, jako bratry Schlegelovy, Heinricha von Kleista, či Friedricha Gentze. V metropolích habsburské monarchie se proto shromažďovali emigranti z Pruska a Rýnského spolku, kteří doufali v brzký konec nenáviděného uzurpátora a toužili participovat na válečném úsilí habsburské monarchie. Do Prahy v roce 1808 emigroval baron Karl vom Stein, první pruský ministr a iniciátor reformy společně s vyhnanou pruskou elitou, která v českých zemích našla exil. Kolem této pruské inteligence se utvářelo německé centrum protifrancouzského odboje.¹⁷ Nutno podotknout, že všichni příchozí cizinci byli policejními agenty neustále sledováni.

Stein se nakonec v lednu 1809 usadil na doporučení rakouského císaře v Brně, odkud nadále brojil proti Napoleonovi.¹⁸ Další významnou osobností, která našla v českých zemích, konkrétně v Praze po roce 1808 exil, byl pruský spisovatel Henrich von Kleist, jenž v české metropoli inicioval vydání německého vlasteneckého časopisu *Germania* a byl autorem několika protinapoleonsky laděných brožur.¹⁹

Působení německých emigrantů v českých zemích zanechalo nemalý vliv na české Němce, kteří poprvé agitovali za sjednocení všech německy mluvících zemí a vytvoření Velkoněmecké říše. Všechny tyto ideje podporoval Stadion, který v Praze uzavřel dohodu s nejvyššími představiteli německého exilu. Válečný manifest *Aufruf an die deutsche Nation* vydaný arcivévodou Karlem v březnu 1809 apeloval na německé vlastenecké citění a velký ohlas mezi vojskem vzbudily vzletné fráze plné patosu.²⁰

Velení rakouské armády se spoléhalo roku 1809 na to, že po několika vítězstvích v Německu započne všeobecné lidové povstání. Převládal názor, že tyto nově utvořené lidové milice mohou hlavní rakouskou armádu vojensky podpořit při příchodu do země. Po opatrných krocích státní propagandy se po zřízení zeměbrany v monarchii z 9. června 1808 změnila doposud umírněná propagační kampaň ve skutečnou masovou záležitost, neboť plně odrážela touhu společnosti po konci francouzské hegemonie v Evropě.

Vláda ve své agitaci cílila na veškeré vrstvy společnosti, včetně osob, které stály na jejím samotném okraji. Ve vypjatém až patetickém duchu se apelovalo také na city branců, kteří půjdou bojovat pro blaho svých žen a dětí, a aby pro „osvobozující“ válku neváhali položit oběť nejvyšší. Habsburská monarchie tak zažívala období všeobecné radikalizace protifrancouzského postoje a Napoleon byl uváděn jako strůjce všeho zla a běd. Až do konce roku však musela tlumit masově se rozjíždějící kampaň, která vzhledem k mezinárodně-politické situaci v Evropě ještě nemohla propuknout naplno. Přesto mohutné zbrojení v monarchii neuniklo Napoleonově pozornosti a zejména vznik zeměbraneckých formací ho velmi popudil.

¹⁷ KNA, *Was verdankt Deutschland seit Jahrhunderten dem Hause Habsburg*. Wien 1809.

¹⁸ MEJDŘICKÁ, Květa. *Čechy a francouzská revoluce*. Praha 1959, s. 191-193.

¹⁹ Po vítězství francouzských zbraní v bitvě u Wagramu se ocitl jeho život v nebezpečí, neboť kdyby byl Francouzi (kteří poté okupovali po dobu čtyř měsíců brněnský a znojenský kraj) zajat, Napoleon by jej neváhal postavit ke zdi. Proto Steinovi místní úřady doporučily, aby odešel do Olomouce nebo do Opavy. Baron se rozhodl pro vzdálenější Opavu, která se po celou dobu čtyřměsíční okupace Brna stala jeho exilem. Po odchodu Francouzů se Stein opět vrátil do Brna.

²⁰ Můžeme uvést například brožuru: *Katechismus der Deutschen, abgefasst nach dem Spanischen, zum Gebrauch die Kinder und Alte*. In Henrich von Kleist – *Sämtliche Werke und Briefe*. München 1993.

Velmi charakteristickým byl nebývale vysoký optimismus a sebevědomí nejvyšších představitelů na vídeňském dvoře (s výjimkou arcivévody Karla a jeho protiválečné frakce). Frakce, které si přály válku, si při vzbuzování válečné euforie na jaře 1809 po vypuknutí bojů v Bavorsku v nejmenším nepřipouštěly, že by spravedlivá válka nemohla skončit jinak než vítězstvím nad doposud nepřemoženým císařem Francouzů. Arcivévoda Jan napsal prohlášení, ve kterém komentoval připravovaný patent ustavující zeměbranu dne 17. května vzletnými slovy: „*Steht die Nation, so ist Österreich unbesiegbar und ich glaube der Krieg vermieden (...). Hier liegt der Sporn, alles aufzubieten, was nur immer möglich ist, um seine Kräfte auf das höchste zu spannen und, indem man die Sache des Staates zur Sache der Nation macht, neue Hilfsmittel hervorzubringen.*“²¹

Vzhledem k silnému vlivu katolické církve v monarchii se postupně stávala z obranné války válka svatá, která ve své válečné rétorice připomínala křížové výpravy. Ze studia dobových letáků je tak patrné, že touha zastavit válkychtivého Korsičana převládala zpravidla ve větších městech, kde vláda nacházela více pozitivních ohlasů k válce nežli u málo vzdělané venkovské populace. Lidé, kteří se z různých důvodů nemohli zapojit do obrany své země, měli alespoň symbolicky válku podporovat, kupříkladu jen prostým vyjádřením solidarity s vylosovanými hájiteli vlasti či finančními sbírkami, organizovanými místními úřady.²²

Média rakouské propagandy válečné kampaně 1809

Činnost rakouské státní propagandy na připravovanou válku se odrazila v několika rovinách, přičemž do válečného úsilí monarchie zapojila své poddané agitací prostřednictvím médií.

Vlastenecká propaganda měla charakter masového vydávání letáků a brožur, jejichž vznik inicioval Johann von Hormayr, a mnoho z nich se dočkalo také českého překladu. Dalšími prostředky šíření válečné propagandy byl tisk písemného materiálu – nejrůznějších manifestů, vyhlášek, statí, novin či knih. Tato masová propagace se odrazila také v divadelních hrách, zeměbraneckých písních a výtvarném umění. Velkou pozornost věnovala rakouská propaganda tisku. Jednalo se kupříkladu o noviny *Wiener Zeitung*, *Vaterländischen Blätter* (v rubrice *Charakterzüge österreichischer Patrioten aus der Periode der Errichtung der Landwehr*).²³ V zemi Moravskoslezské se setkáme s krátkými relacemi o průběhu těchto festivit například v *Brünner Zeitung*.

Pozastavme se na chvíli i u jiných forem propagačního úsilí státu.

Jednou z neúčinnějších forem propagace, která bezprostředně ovlivňovala veřejné mínění obyvatel, představoval kolektivní prožitek obyvatel na „vlastní oči“. Fenomémem let 1808–1809 se staly velkolepé vojenské přehlídky, slavnostní mše, či zpěvy vojenských (zeměbraneckých) písní za přítomnosti početného davu.²⁴

Aby si čtenář udělal představu, jak taková vojenská paráda vypadala, zastavme se u jedné z vojenských přehlídek, která se konala na Staroměstském náměstí v Praze koncem února 1809. Kompletní mužstva obou praporů včetně svých důstojníků a poddůstojníků (dohromady asi 2000 mužů) se seřadila po celém obvodu náměstí do čtvercové formace. Celá slavnost začala bohoslužbou na náměstí, po níž následoval slavnostní proslov nejvyššího pražského purkrabího hraběte Josefa Wallise o tom,

²¹ RÖSSLER, Hellmuth. *Graf Johann Phillip Stadion. Napoleons deutscher Gegenspieler. II. Band. 1809 bis 1824.* Wien – München 1966, s. 38.

²² ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 25.

²³ HAMMER, Helmut. *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda.* München 1935, s. 36-37.

²⁴ Tamtéž, s. 45.

že arcivévoda Karel založil dobrovolnické legie – Legie arcivévody Karla, načež vyzval přítomné zeměbrance ke vstupu k těmto legiím. Přehlídka skončila odchodem zeměbranců za tónů slavnostního hudebního doprovodu a zpěvu vlasteneckých písní. Vojenská paráda byla úřady pečlivě organizována za přítomnosti veškerých elit českého veřejného života – vrcholných představitelů státní správy, církve, šlechty, měšťanstva či univerzit. K účasti na přehlídce byly lákány i nižší společenské vrstvy na základě plakátů a verbální agitace.²⁵ Účinek celé monumentální oslavy se dostavil okamžitě. Po jejím konci se k Legii hlásilo mnoho pražských studentů, kteří za císařova souhlasu založili tzv. *Ferdinandský divizion*, pojmenovaný po nejvyšším veliteli zeměbrany v českých zemích arcivévodovi Ferdinandovi d'Este, bratru císařovny Marie Ludoviky. Erstenberger dokonce píše o omamné euforii a obrovském nadšení tohoto okamžitého prožitku, který vojenská přehlídka u Pražanů vyvolala.²⁶

Masové manifestace se konaly i v dalších krajských městech českých zemí, kde měly velmi podobný průběh, jako tomu bylo například v Brně, kde se v polovině dubna 1809 konala na dnešním Masarykově náměstí velkolepá přehlídka nově zformovaného 3. moravského dobrovolnického praporu za účasti nejvyšších představitelů státní správy a tamní honorace. O průběhu této parády referoval brněnský krajský hejtman Wolfgang von Männer. Velkolepé vojenské přehlídky měly podle jeho slov ukázat v nejlepším světle všudypřítomnou zeměbranu, připravenou okamžitě bránit své město, zemi a vlast za doprovodu tónů turecké hudby.²⁷

Na těchto velkolepých oslavách se s nejvyšší pravděpodobností hrál vojenský pochod německého skladatele Ludwiga von Beethovena, jenž byl složen na oslavu zeměbrany českých zemí – *Marsch für die Böhmische Landwehr*. Později vstoupil do historie v souvislosti s pruskou armádou pod názvem *Yorkscher Marsch* nebo *Marsch des Yorck'schen Korps*. Byl pojmenován na počest pruského generála Yorcka von Wartenburg.²⁸

Přehlídky se nekonalý jen ve městech. Na venkově se pořádaly lidové slavnosti v atmosféře všeobecného veselí za doprovodu lidové hudby, zpěvu, tance, a hojnosti jídla a pití. Tyto festivity měly patrně sloužit ke zmírnění napětí při odvozech místních mužů do zeměbrany a dobrovolnických praporů, jako tomu například bylo v západních Čechách na Chebsku. 20. března 1809 bylo tamní obyvatelstvo verbováno ke vstupu do 3. loketského praporu zeměbrany. Organizátor celé akce – loketský krajský hejtman Peché uspořádal verbování v atmosféře těchto lidových festivit, které záhy dokázaly mnoho mužů motivovat ke vstupu k dobrovolnickým formacím. Během tohoto všeobecného veselí se na Chebsku přihlásilo na 139 dobrovolníků.²⁹

* * *

²⁵ ERNSTBERGER, Anton. *Böhmens Freiwilligen Kriegseinsatz gegen Napoleon*. Prag 1963, s. 24–25.

²⁶ Tamtéž, s. 25.

²⁷ MZA Brno, B 6 Napoleonské války, karton 39, sign. S, fo. 492–495.

²⁸ BĚLINA, Pavel – HLAVAČKA, Milan – TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XI. a 1792–1860*. Praha – Litomyšl, 2013, s. 113. Pozastavme se u samotné vojenské hudby, která je dodnes předmětem historického bádání a mnoho otázek s ní spojených není doposud zodpovězeno. Doposud nevíme, jakých nástrojů se užívalo při hraní hudby, jež doprovázela zpěv zeměbraneckých písní. Můžeme se však domnívat, že šlo minimálně o kombinaci bubnu a píšťaly, jako tomu bylo u francouzských revolučních armád, čemuž nasvědčují pokusy rekonstrukce belgického historického klubu, kde lze nalézt Beethovenův *Yorkscher Marsch*, původně složený pro českou zeměbranu. K dispozici na <https://www.youtube.com/watch?v=knNRn--vzJM>, [cit. 2015-06-19].

²⁹ ERSTENBERGER, *Böhmens*, ref. 35, s. 41–42.

Pro přelom 18. a 19. století je charakteristické, že nejtypičtějším a nejrozšířenějším médiem pro šíření vládní propagandy se staly lidové písně. Hlavním účelem těchto písní bylo povzbudit bojového ducha obyvatelstva a své poddané přesvědčit, aby se hlásili k obraně své vlasti. Písně na oslavu zeměbrany byly zpívány během manifestací jako např. při verbování obyvatelstva do *Landwehru* či dobrovolnických praporů za doprovodu hudebních kapel. O velké oblíbenosti těchto písní také svědčí množství dochovaných spisů ve fondu *Prezidia gubernia* 1807–1811 v NA Praha.

Tvorbu písní neorganizoval nikdo jiný než zakladatel rakouské státní ideologie Hormayr. Složení versů většiny dochovaných písní napsaných na oslavu zeměbrany se zhostil na Hormayrův popud vídeňský básník Heinrich von Collin.³⁰ Collin se ukázal jako velmi plodný autor. Během několika měsíců napsal tři sbírky zeměbraneckých písní. Část byla postupně přeložena do češtiny, slovinštiny či polštiny. Tyto sbírky se velmi rychle šířily do všech zemí monarchie, které postavily zeměbranu. První Collinova sbírka vyšla tiskem v únoru 1809 v nakladatelství Anton Strauss. Státní správa ve spolupráci s policejním velitelstvím ve Vídni byla připravena na rychlou distribuci těchto brožur do Horních i Dolních Rakous a z nich dále do zbývajících provincií monarchie. Charakteristická byla snadná dostupnost těchto písní. Jedna brožura přišla jen na několik krejcarů a v oblastech, kde by se nenašel vhodný vydavatel, byly brožury vydávány na náklady policejního ředitelství a zemské vlády.³¹

Pro potřeby širší distribuce se počítalo s angažováním dalších vlastenecky smýšlejících nakladatelů v jednotlivých zemích.³² Collinova sbírka slavila u obyvatelstva obrovský úspěch a rychle se rozšířila od Vídně až do slovinského Laibachu. V Čechách byl český překlad Collinových písní svěřen Janu Nepomuku Štěpánkovi, načež byly písně vydány v Jeřábkově nakladatelství ve sbírce *Válečné zpěvy pro české obránce*³³. Organizaci vydávání těchto písní zaštil pražský hejtman hrabě Kollowrat s policejním prezidentem Hagerem. Na distribuci zeměbraneckých písní se rovněž podílel několikrát zmíněný Jan Bohumír Dlabač. Problém nastal tehdy, když profesor Johann Nejedlý žádal Kollowrata o povolení překladu písně *Kriegslied für die Landwehr* do češtiny. Hejtman však překlad nepovolil, neboť byl český ekvivalent radikálnějšího a „válečnějšího“ charakteru než německy psaný originál. I to byl nejspíše jeden z důvodů, proč se českého překladu dočkaly pouze některé Collinovy písně.³⁴

Na Moravě Collinovy sbírky vydával hrabě Mořic von Dietrichstein, jenž přišel s nápadem uspořádat velký koncert na motivy těchto písní, ke kterým složil orchestrální hudbu skladatel Joseph Weigel. 28. března se konal poblíž vídeňského Hofburgu v redutnímu sálu Hoftheater koncert, jehož se zúčastnilo na čtyři tisíce lidí z řad honorace i poddaných, včetně císaře a císařovny.³⁵ Představení se odehrálo pod taktovkou Heinricha von Collin, jenž vzbudil

³⁰ Collin také spolupracoval s německým romantickým básníkem Leo von Seckendorffem, který založil roku 1808 rakouský časopis *Prometheus* a složil několik německých vlasteneckých písní. Seckendorff se osobně znal s dalšími představiteli německého exilu jako například Schlegelem. Zajímavý je osud tohoto muže, jenž je neoddelitelně spjat s dunajským tažením. Seckendorff se přihlásil do 5. vídeňského praporu dobrovolníků a byl přijat do hodnosti setníka. Tohoto vlastence potkal typický osud romantických básníků, Seckendorff padl v průběhu tvrdých ústupových bojů Hillerova zadního voje u Ebelsbergu, společně se stovkou mužů tohoto praporu. ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 151.

³¹ HAMMER, *Oesterreichs Propaganda*, ref. 33, s. 43.

³² Například ve Lvově (německy Lemberg) vydal písně v polském překladu místní knihtiskař Diller na své vlastní náklady.

³³ *Válečné zpěvy pro české země obránce*. Praha 1809.

³⁴ ERSTENBERGER, *Böhmen*, ref. 35, s. 76-77.

³⁵ HAMMER, *Oesterreichs Propaganda*, ref. 33, s. 45-46.

u publika největší ovace při zpěvu písně „*Österreich über alles*“, konkrétně v epilogu se slovy „*Wenn es nur will*“, kterým oslavoval budoucí vítězství císaře Františka.³⁶ Podle Hammera vzbudila tato píseň mezi publikem takový entuziasmus a euforii, doprovázenou potleskem všech diváků vestoje s hlasitým jásotem, že musel dirigent společně s německým kapelníkem Reichardtem při této písni hudbu načas přerušit, než se publikum uklidnilo. Písně se dále veřejně předčítaly a zpívaly na veřejných prostranstvích a vídeňských kavárnách.³⁷

O tom, že texty písní musely mít všechny zeměbranecké prapory, se dovídáme z noty hraběte Argenteaua, který 14. dubna 1809 gubernátoru Lažanskému zaslal pro potřeby širší agitace obyvatelstva ke vstupu do moravských dobrovolnických praporů první i druhé vydání Collinových písní (každé po 20 exemplářích) a dále 12 kopií Weigelových notových záznamů. Argenteau Lažanského žádal, aby gubernium vytisklo od každé sbírky po čtyřech kopiích a veškeré exempláře zaslal všem 24 zeměbraneckým praporům na Moravě a v Rakouském Slezsku.³⁸

A nyní konkrétněji k vnitřní podobě samotných písní. Texty zeměbraneckých písní se vyznačovaly silným vlasteneckým zabarvením a byly spojeny s bezprostředním prožitkem posluchače, aby se každý mohl snáze identifikovat s duchem válečné kampaně.

Jedním ze stěžejních témat je „neutuchající a neoblomná“ věrnost a láska k habsburské monarchii, tedy císaři a své vlasti. Jeden z hlavních cílů spočíval v navození slavnostní atmosféry a zahnání chmur poddaných, které souvisely s odvolou do války. Negativní emoce poddaných měla zahnat všeobecná atmosféra veselí a pohody. Aby stát dodal svým poddaným odvalu, nacházíme často formulaci, že „vítězství je již za dveřmi“.³⁹

Heinrich von Collin napsal celkem 19 zeměbraneckých písní, mnoho z nich se však nedočkalo českého překladu. První oficiální sbírka *Lieder österreichischer Wehrmänner* zahrnovala písně: *Österreichs Landwehr, Kriegseid, Gebet, Der Greis, Die Bräutigam, Mein, Österreich über alles* a *Wehrmannslust*, druhé vydání tituly *Ruf an den Feind, Zuversicht des Sieges, Marsch, Schlachtruf, Angegriffen, Ausgehalten, Wachfeuer* a *Trinklied* a třetí *Kriegsleid, Wehrmann an der Tyroler* a *Wehrmannssprache*.⁴⁰

A nyní ve stručnosti ke konkrétním písním. Můžeme uvést například píseň vlasteneckého ražení – *Země české obrana*, která měla dodat odvahu zeměbrancům:

Trůn habsburský má pevně stát,
Zem Česká vždy při něm zůstat!
Vzhůru Češi vlast chránice
Prýč k obraně na hranice!

Tak zněl hlas Františka krále
Z císařských siň nenadále.
Jsouc praporcemi vedeni,
Jenž mou rukou ozdobeni,
Kde zbraně cizí blýskají,

³⁶ RÖSSLER, *Graf Johann Phillip Stadion, I. Band*, ref. 8, s. 320. * Dnes se jeví poněkud zvláštním, že z více než 20 Collinových písní (ve třech sbírkách) se českého překladu dočkalo pouze deset. Je zajímavou otázkou, jakým způsobem se odlišoval repertoár zeměbraneckých písní na Moravě a v Čechách, a zda tu vznikaly i nové písně, speciálně určené pro moravskoslezské zeměbrance. Tato problematika je předmětem budoucího historického výzkumu.

³⁷ HAMMER, *Oesterreichs Propaganda*, ref. 33, s. 45.

³⁸ MZA Brno, B 6 Napoleonské války, karton 40, sign. S, fo. 367.

³⁹ HOLAS, *Propaganda*, ref. 7, s. 50–51.

⁴⁰ ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 154–155.

K vítězství vám jen kývají!
Řekla královna: rovně s nimi
*Kráčejte s praporci svými.*⁴¹

Do téže kategorie, kde je přehnanými patetickými akcenty kladen důraz na službu monarchii a císaři, můžeme zařadit tyto písně: *Bojovní přísaha*, *Dvůr rakouský nade všecko*, *Kmet*, či *Přání národu*. Píseň s názvem *Modlitba* je charakteristická náboženskou tematikou. V tomto ohledu představuje patetický vrchol laděná píseň *Obránce radost*, v níž zeměbranci velmi rádi položí za císaře Františka své životy:

(...)
*Sklenicemi zníme,
Zdraví připijíme
France Rakouského
A Českého.*

Nebo Františku hlas
K boji povolal nás.
Poruč ať umřeme,
Rádi chceme.⁴²

Za zmínku stojí důraz na atmosféru veselí, jež je bezprostředně spjata s konzumací alkoholu. Collin kladl na tento prvek důraz zřejmě ve snaze odlehčit tíživou atmosféru válečných hrůz, se kterými byly odvody do *Landwehru* spojovány. Můžeme se proto domnívat, že alkohol dodával brancům kuráže, jako tomu bylo v téže písni:

(...)
Vlastenci mé milé
Vítám každé chvíle.
Všecky jíti chceme,
K pluku jdeme!

Pozvu jich pak ke mně,
Dám co mám upřímně.
Necht' jen pivo měli,
Jsme veselí.

Tu se hned stvrzuje,
Jak král vlast vzbuzuje.
Nepřítele sklátí,
*Pokoj vrátí.*⁴³

V tomto ohledu je zajímavá skladba s německým názvem *Trinklied*, jež patří k těm, které se svého českého překladu nedočkaly. Píseň se nese ve veselém duchu konzumace velkého množství vína:

⁴¹ *Válečné zpěvy*, ref. 43, s. 23.

⁴² Tamtéž, s. 27.

⁴³ Tamtéž.

*Becher klirren, Glässer klingen,
Freude herrscht in unser Brust,
Und hinauf zum Himmel dringen
Die Gefänge froher Lust.*

(...)

*Freude mag dem Wehrmann winken,
Freude schafft sein reger Sinn.
In der Ruhe Schlummer sinken
Nur die Muthenblössen hin.*

Drum, ihr Brüder! Lasst uns trinken,
Uns dem Freudentaumel Weih'n!
Niemahls möge Oest'reich sinken,
Jedem Gegner schrecklich seyn!⁴⁴

Další kategorii propagačních forem představuje tragický motiv lásky brance ke své milé. Jednalo se o figuru založenou na citovém vydírání zeměbranců. V písních se zpívá, co by se všechno mohlo přihodit jeho milé a starcům, kdyby se nikdo nepřihlásil do zeměbrany. Patetická propagace hry na city zeměbrance dosahuje vrcholu v písni *Ženich*:

Proč oko té plyne v slzy?
Srdce mé tak raně,
Vdral by se nepřítel brzy,
Nešli bych k obraně.

Rodičům chtít palem bráti,
Vino vaše vypít,
Vás všechny chtít zkáze dáti,
Vás všechny chtít pobít.

Když u sutin domu tvého
Bys bědujíc stála,
Z bázlivého činu mého
Mne trestajíc lkala.

„O kdybys byl země bránil
Mohla jsem útěch mít,
Tys jmění mé neochránil,
Já si tě nemohu vzít.“

Ta vejtká by bodla srdce,
podňala se jak mor,
Stud by mne hnál odtud prudce
*Do lesů a hor.*⁴⁵

⁴⁴ COLLIN, Johann Heinrich von. *Wehrmannslieder nach bekannten Melodien*. Grätz 1809, NA, PG 1807–1811, fasc. 16/100.

⁴⁵ Tamtéž, s. 17–18.

Zeměbranecké písně nepsali pouze oficiální autoři jako Collin. Našli bychom desítky neoficiálních autorů, jejichž písně nakonec prošly cenzurou zemských úřadů a policejního ředitelství a byly poté vytištěny. Nejznámějším tvůrcem zeměbraneckých písní v českých zemích není nikdo jiný než mezi lidem velmi populární kronikář, milčický sedlák a rychtář František Jan Vavák. Když byla roku 1800 zformována první Legie arcivévody Karla, napsal píseň v bojovném duchu *Marš dobrých Čechů k boji*, k níž složil hudbu skladatel Witasek. O tuto píseň byl mezi mužstvem Legie tak velký zájem, že arcivévoda Karel požadoval tisk několik tisíc exemplářů textů písně. Text byl dále přeložen do němčiny.⁴⁶

Problém však představovaly dva odstavce, které podle rakouských úřadů překročily vzhledem k národnostním a jazykovým požadavkům přijatelnou mez:

*Učiti se budeme,
Dříve než kam půjdeme:
Obhajovat naši zem,
Nepřátelé honit ven.
Přitom bude to hezky,
Že mluvit budem česky.
(...)
Bud' živ národe český,
A s námi jiné všecky:
Zemští noví vojáci,
Uhrové a Poláci,
Moravané, Slezáci,
Charváti a Slováci!⁴⁷*

Z obou slok vyplývá, že Vavák jazykovým akcentem o zrovnoprávnění češtiny „*Přitom bude to hezky/když mluvit budem česky*“ u úřadů „nepochodil“ a píseň po konzultaci Wallise s policejním viceprezidentem Franzem Hagerem neprošla cenzurou Františka Tvrdého, který poté celý případ ukončil. Jak jsem zmínil výše, mnohonárodnostní impérium podporovalo vlastenectví jednotlivých národů, co se týkalo zejména jejich kultury a tradic, ale nikoliv politických či jazykových ústupků.⁴⁸

Po zřízení zeměbrany v červnu 1808 se objevila potřeba psát další písně. Vavák napsal zeměbraneckou píseň s názvem *Nová píseň, všem pánům vlastencům aneb Landwehrům k jejich cti a pochvale složená*. Nejvyšší pražský purkrabí byl v rozpacích. Na jednu stranu ho těšilo, že se stále najdou osobnosti, které skládají podobný typ písní, jež sice postrádají vyšší umělecké kvality, ale jsou to díla, vhodná pro potřeby vlastenecké propagace zeměbrany mezi méně vzdělanými lidovými vrstvami obyvatelstva. Po delším váhání se ukázal její obsah a samotné vyznění velmi problematickým a nejvyšší zemský úředník si nebyl jist, zda je vhodné ji pustit do oběhu. Navíc se Rakousko snažilo zbytečně Napoleona neprovokovat minimálně do té doby, než bude samotné připraveno proti němu vojensky vystoupit, a tato bojovná píseň mohla zbytečně jitřit mezinárodní napětí. Wallis proto sondoval u krajských hejtmanů jejich postoje, zda dát do oběhu tuto píseň či nikoliv. Nakonec se po dohodě s policejním ministrem Hagerem shodli na tom, že nemůže být s ohledem na mezinárodní situaci schválena cenzurou, a že vzhledem k válečné laděnému

⁴⁶ ERNSTENBERGER, *Bömens*, ref. 33, 65-67. Erstenberger na straně 66 dokonce uvádí krátký notový zápis první sloky. Tamtéž, s. 66.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ HOLAS, *Propaganda*, ref. 7, s. 68-69.

charakteru písňě je možné ji publikovat teprve tehdy, jakmile Rakousko vyhlásí Francii válku. Vavákova píseň si musela na zveřejnění přes čtyři měsíce počkat. V únoru 1809 byla cenzurou nakonec schválena a následně vydána.⁴⁹ O jejím útočném charakteru a bojovnosti si můžeme udělat představu z několika vybraných slok, přičemž musíme dát obezřetnému Wallisovi pro její vyznění, které si nebralo servítky, za pravdu:

Z dávna jest od Čecha psáno,
Že jest jím od Boha dáno,
Hrdinsky se bráníti,
Nepřítele pobíti.

Neradím žádnému více,
Vstoupit na české hranice,
Budem se s ním vítáti,
Hrdinsky potýkati.

Bratři, udatně beze strachu,
Naberem slova prachu.
Budem jej vítáti,
Mezi oči stříleti.

Dáme mu radši pilulky,
Prach a olověné kulky,
Dřív než do Čech vyrazí,
Česká moc jej porazí.

Dokud v těle krůpěj krve
Landwehr svou vlast hájit bude,
Nebojí se zabíti,
Ani krve prolíti.

Pojď, srubuj, zlost nepřátelská,
Jak pevně jest síla česká!
Budeš rychle viděti,
Strachem smrti smrděti.⁵⁰

Vavák však nebyl jediným případem autora, který skládal zeměbranecké písňě populárního charakteru. Můžeme zmínit například osobnost Jana Rulíka, klatovského magistrátního úředníka Pavla Skřivánka, šlechtice Jana Kruchyny ze Schwanberka, německého básníka Ehrlicha či Václava Františka Velebu.

Opomenout nemůžeme dílo Jana Bohumíra Dlabáče *Udatnost slavného českého národu*, charakteristické vzletnými patetickými frázemi, připomínající ty nejhrdinnější činy českých dějin od Sába až do třicetileté války:

⁴⁹ Tamtéž, 68-71.

⁵⁰ ERNSTENBERGER, *Bömens*, ref. 33, s. 71-72.

Z tiché vaši samotnosti
Obdaření udatnosti
Věrní milí Čechové!
Jděte proti nepříteli
Všech zlých činů tvořiteli,
S nim bojujte jak lvové!

Vždyť lev bílý prozrazuje
České síly dokazuje,
Jenž jest v šejtu vlasteneckém:
On vás vede k obhájení
České země všeho jmení
V potýkání hrdinském.

K přemožení nepřítelé,
Všech měst, vesnic hubitele
nejkrásnější jest teď čas!
S udatnosti českou vaši
Ochráníte vlasti naši,
Sejdete se s námi zas.⁵¹

* * *

Vedle písní se apelování na vstup k zeměbrancekým a dobrovolnickým praporům odrazilo také v divadelních hrách v podobě dramát, které si svým vlasteneckým charakterem brzy získaly velkou oblibu publika.

Ve Vídni byla velmi oblíbena díla Johanna Hormayra *Friedrich von Oesterreich* a *Leopold der Schöne* a Heinricha Collina (*Friedrich der Streibare* a *Friedrich von Oersterreich*). Tato dramata se posléze začala hrát ve Stavovském divadle v Praze a řadě dalších. Posléze se hrálo historické drama z české historie *Čech a Lech*. Tyto hry vyvolávaly v Praze i Vídni obrovské nadšení publika, jehož ovace podle Ernstenbergera vzbuzovaly doslova euforii mezi diváky, zejména poté, co se informovanější Praha dozvěděla o vítězství rakouských zbraní u Aspern. Vše vrcholilo při velkolepých vojenských slavnostech v chrámu svatého Víta, kde se sloužila mše, zejména v následujících dvou týdnech během davových zpěvů Haydnova díla „*Gott erhalte Franz und Kaiser*“ a hlavně při slovech „*Gross ist Karl*“.⁵²

Velkou oblibu si vysloužila krátká veselohra *Vlastenecký mladý rekruta*⁵³ od básníka a spisovatele Jana Rulíka. Okolnosti jejího vzniku nejsou příliš jasné a za její objevení patří velký dík Václavu Holasovi. Její umělecké kvality však nejsou příliš velké. Na jejím příkladu se ukazuje, jak lákala rakouská propaganda obyvatelstvo ke vstupu k zeměbraně. Hra se odehrává v 11. století v období ohrožení českého státu Polskem. Hlavním tématem je obrana státu, která má vzejít z hloubi srdce každého poddaného a rozlišuje se v ní typ vojska branného a žoldnéřského. Propagační úloha spočívá v prokázání lásky ke své vlasti po vzoru starých dávných předků, kteří do ní dobrovolně vstupovali. Hlavní hrdina třináctiletý Miroslav, zamýšlel vstoupit navzdory svému mladému věku do vojska, ale ředitel vojska Děpolt mu to nechtěl vzhledem k jeho věku dovolit. Nakonec ho Miroslav přesvědčil, že skutečná velikost

⁵¹ DLABAČ, *Udatnost*, ref. 22, s. 23-24.

⁵² Tamtéž, s. 47.

⁵³ RULÍK, Jan. *Vlastenecký mladý rekruta*. Praha 1809.

člověka nedělá věk, ale velikost jeho vlastní srdce, a nakonec jej Děpolt jmenoval alespoň bubeníkem. Paralela propagačního úsilí státu související se vstupem do zeměbrany je ze hry velmi patrná.⁵⁴

Ustavení zeměbrany

Konkrétní plány organizace ozbrojení všech složek obyvatelstva monarchie vypracoval arcivévoda Jan. Zatímco Jan byl jejím tvůrcem a hlavním ideologem, na popud arcivévody Karla vznikly záložní prapory doplňující pravidelné vojsko (tzv. rezervy). Tyto jednotky, jež byly další z řady reformem v armádě habsburské monarchie realizované roku 1808, měly během války efektivně zacelit ztráty jednotek pravidelné armády na základě doplňování v příslušných doplňovacích obvodech (okresech).

Tento systém fungoval na novém principu, čímž hospodářsky vyčerpaná monarchie mohla ušetřit jak prostředky, tak čas na vybudování vysoce nákladné pravidelné armády. Nalezla tak recept, jak zvýšit početní síly vojska bez vynaložení velkého množství financí ze státní kasy.

Nyní se pokusím vysvětlit rozdíl mezi rezervami a zeměbranou, což je často historiografií zaměňováno. Je to dáno také tím, že vznik obou institucí od sebe se dělil pouhý měsíc a odvody probíhaly de facto současně.

Záložní oddíly, tzv. *rezervy* fungovaly na principu doplňování řadových pěších či jezdeckých pluků z jednotlivých doplňovacích obvodů, přičemž ke každému pluku byly přiděleny dva rezervní prapory. Arcivévoda Karel došel k závěru, že rezervní prapory zvýší početní stav armády o asi 60 000 mužů. Od 21. dubna 1808 arcivévoda Jan předsedal císařem zřízené komisi, která měla vytvořit tyto rezervní složky armády. Zatímco Čechy postavily podle vypracovaných plánů 11 záložních praporů, země Moravskoslezská 12.⁵⁵

Jeden záložní prapor (600 – 700 mužů) se měl skládat ze čtyř rot. Rezervní prapory byly slavnostně vyhlášeny císařským patentem 12. května 1808, jehož autorem byl arcivévoda Jan. Rezervisté byli vybráni na základě losu v příslušném verbovacím okrsku. Povinnost sloužit ve vojsku se vztahovala na všechny bojeschopné muže ve věku 17 – 45 let a velmi byla vítána „svěžest ducha a těla“ těchto branců. Čerstvě odvedení muži cvičili během prvního roku služby po dobu čtyř a během každého následujícího roku tři týdnů.⁵⁶ V době války měly jednotlivé prapory průběžně doplňovat stavy prořídilých pluků pravidelné armády během tažení.

Duchovním otcem *Landwehru* byl císařův bratr arcivévoda Jan, nadšený myšlenkou národně osvobozenického boje proti Napoleonovi. Mladý arcivévoda zformováním zeměbraneckých těles sledoval vyzbrojení širších vrstev obyvatelstva, které měly hájit pouze příslušnou zemi a za její hranice podle původního záměru táhnout již neměly. Nutno podotknout, že Janovu výše popsanou koncepci utvářel dramatický vývoj v Pyrenejích (povstalecké guerilly), jímž se arcivévoda inspiroval.

Arcivévoda Jan předložil žádost o vytvoření *Landwehru* v podrobném memorandu 17. května, a poté jej zaslal svému císařskému bratru. Memorandum bylo charakteristické vzletnými vlasteneckými hesly, kterými vypjatou válečnou kampaň 1809 zahájilo.⁵⁷

V průběhu května projednával mladý arcivévoda organizační záležitosti zeměbrany se svými bratry Františkem I. a Karlem a 28. května schválila dekret o vyhlášení zeměbrany

⁵⁴ Tamtéž, s. 47–48.

⁵⁵ ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 22–23.

⁵⁶ Srov. CRISTE, Oskar. *Erzherzog Carl von Österreich. Ein Lebensbild im Auftrage seiner Enkel, der Herren Erzherzoge Friedrich und Eugen. Zweiter Band 1798–1808*. Wien – Leipzig 1912, s. 401–402.

⁵⁷ RÖSSLER, *Graf Johann Phillip Stadion. I. Band*, ref. 8, s. 293.

svolaná konference ministrů. Konečné rozhodnutí však spočívalo na císaři. Téhož dne císař s vytvořením *Landwehru* souhlasil a arcivévodovi Janovi napsal: „*Svěřuji velkou část obrany mé monarchie do Tvých rukou.*“⁵⁸

Jan Habsburský při projednávání *Landwehru* sehrál roli autora patentu, ale současně také prostředníka mezi komisí, císařem a svým bratrancem arcivévodou Maxmiliánem. Ten od Jana 10. června obdržel kopii císařského výnosu o schválení zeměbrany. Po pečlivém prostudování patentu a zaslaných protokolech císařem s jeho nejbližšími poradci, a dále po konzultacích ohledně finančního zajištění zeměbrany, byl 9. června patent zeměbrany slavnostně vyhlášen ve Vídni. 13. června obdrželi všichni krajští hejtmani v Dolních Rakousích spolu s vídeňským purkmistrem přesné instrukce o charakteru a organizaci zeměbrany. Arcivévoda Jan byl také autorem předpisu pro její organizaci ve Štýrsku a Kraňsku, jenž vyhlásil 18. června ve Štýrském Hradci.

Patenty byly vytištěny o několik dní později – 15. června v novinách *Wiener Zeitung*. Ve dnech 18. – 23. června byly tyto oběžníky rozepisovány a tištěny ve všech dědičných zemích habsburské monarchie, a takřka okamžitě začaly orgány státní správy spolu se zřízeným generálním velitelstvím pro zeměbranu v Brně organizovat formování prvních praporů.⁵⁹ V českých zemích byl dekret o ustavení zeměbrany překládán do českého jazyka. První předpisy, *kteřak obrana zemská pořádaná býti má*, byly rozepisovány již 12. června.⁶⁰

Prvopočátky této instituce můžeme sledovat již ve středověku, kdy zemští hejtmani po nepřátelském vpádu do země svolávali zemskou hotovost na obranu hranic příslušné provincie.

* * *

S pojmem zeměbrana – *Landwehr* se v českých zemích poprvé setkáváme v roce 1797 v souvislosti s proniknutím Napoleonovy armády do Bavorska a Tyrolska poté, co po úspěšném dobytí severní Itálie vtrhla za hranice monarchie, a bezprostředně ohrožovala srdce habsburského mocnářství, s čímž souviselo přímé ohrožení českých zemí.

Císař dal ve svém prohlášení souhlas se zřízením zeměbrany, jež bylo otištěno v září 1796 v 36. čísle c. k. Krameriových novin v Praze. V některých oblastech českých zemí byl patent vyhlášen dříve – jako například na panství Kostelec u Kyjova, kde byl zveřejněn již 24. srpna. O spontánních projevech nadšení místních obyvatel bránit svou vlast (navíc po čtyřech letech finančního zatížení obyvatelstva) prameny mlčí. K zeměbraně se připojilo pouze několik set dobrovolníků (většinou z řad studentů) ze západních Čech. Nakonec se ukázalo, že se přihlásili pod nátlakem úřadů, neboť chuť těchto dobrovolníků bojovat za svou vlast nebyla všeobecně nikterak valná, a do bojů proto nezasáhli.⁶¹

Nutno podotknout, že inspirací, která sloužila arcivévodovi Janovi a dalším vysokým představitelům rakouské armády, byla zkušenost s vytvořením zeměbrany v letech 1796–1797 z řad příslušníků jeho rodného Tyrolska. V této zemi bylo formováno devět samostatných mysliveckých divizionů, z nichž čtyři byly dislokovány v Čechách, dva v Dolních Rakousích, na Moravě a jeden v Horních Rakousích. Diviziony byly použity jako základ při budování mysliveckých praporů v celkovém počtu 23 200 mužů.⁶²

Další dobrovolnické sbory vznikly v průběhu druhé koaliční války. Francouzská vojska po bitvách u Marenga a Hohenlinden táhla na Vídeň, proto vláda uvažovala o všeobecném

⁵⁸ ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 29.

⁵⁹ Tamtéž, s. 30–32.

⁶⁰ SVOBODA, Miroslav. *Zřizování zeměbrany na jižní Moravě r. 1808*. In XXX. Mikulovské sympozium ve dnech 22. – 23. října 2008 na téma Hranice na jižní Moravě a její obrana od doby římské. Brno 2008, s. 229.

⁶¹ BĚLINA, HLAVAČKA, TINKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, ref. 38, s. 47–51.

⁶² CRISTE, *Erzherzog Carl. Zweiter Band*, ref. 67, s. 403.

vyzbrojení obyvatel. K tomu vzhledem k brzkému uzavření míru nakonec nedošlo. V českých zemích byl zformován tzv. myslivecký sbor (*Jägercorps*), jenž zahrnoval asi dva tisíce příslušníků městských střeleckých spolků a dále Česko-moravsko-slezské legie arcivévody Karla. Chuť obyvatelstva vstupovat do dobrovolnických legií nebyla nijak velká, a bylo proto ke vstupu donuceno formou nátlaku či odměn – jako například zvýšením žoldu na trojnásobek (šest krejcarů na den) nebo povýšením řemeslnických tovaryšů na mistry. Studenti byli také lákáni udělením mimořádného stipendia a jistého pracovního místa, jakmile ukončili svá studia. Nedá se tedy říci, že by byli dobrovolníci motivováni „neutuchající láskou ke své vlasti“, jak se dočteme v patentech o zřízení těchto formací, nýbrž na základě různých forem nátlaku ze strany státu.⁶³

V Praze formovaný tzv. *Tělesný prapor* zahrnoval 200 pražských studentů.⁶⁴ Studenti tvořili pouhý zlomek v Legii arcivévody Karla, čítali pouze 634 dobrovolníků (389 z filozofické fakulty). Další osudy tohoto útvaru v mnohém připomínají rok 1796. Prapor byl dislokován v jižních Čechách, kde cvičil tři měsíce, a ačkoliv do bojů nezasáhl, účastnil se velkolepé vojenské přehlídky za přítomnosti císaře. Za zmínku stojí agitační snahy české inteligence, která vyzývala obyvatelstvo ke vstupu k dobrovolnickým legiím. Jako příklad uveďme historika Františka Faustina Procházku nebo Ignáce Cornovu, jenž předválečnou euforii zachytil v divadelní hře *Oslava lásky k panovníkovi* (*Fest der Fürstenliebe*), připomínající slavnou obranu pražské metropole roku 1648 proti Švédům.⁶⁵

Česko-moravsko-slezská legie arcivévody Karla zahrnovala celkem 21 praporů (každý měl asi tisíc mužů), přičemž Čechy postavily 12, Morava a Slezsko osm a poslední byl smíšený. Ve větších městech sice sklídila myšlenka převážně u inteligence ohlas, jinak tomu však bylo na venkově, kde došlo k nepokojům a na některých místech dokonce k revoltám. Nejznámější je vzpoura v hradištském kraji v oblasti Ostrovačic, Napajedel, Malenovic a Zlína. Příslušníci Legie v těchto lokalitách vyrabovali veškerý alkohol a museli být zpacifikováni pravidelným vojskem. Arcivévoda Karel po těchto událostech považoval (s částí generality) zeměbranu za příliš nebezpečný hazard a raději její činnost ukončil. Jiného názoru byl arcivévoda Ferdinand a jiní generálové, kteří měli nadále zájem na zvýšení početního stavu armády.

Totéž v podstatě platí o roku 1805, kdy se uvažovalo o zřízení tzv. „lidové obrany“ (*Landsturm*).

Organizace zeměbrany – základní charakteristika

Po vyhlášení zeměbrany z 9. června 1809 začaly nejvyšší vládní kruhy ve Vídni s její okamžitou organizací. *Landwehr* byl formován ve všech provinciích monarchie s výjimkou Uher (nahradila ho tzv. insurekce)⁶⁶ a Haliče, jejíž obyvatelstvo bylo nejvyššími vládními kruhy ve Vídni považováno za nepříteli spolehlivé.

⁶³ Tamtéž, s. 91-93.

⁶⁴ Tamtéž, s. 228.

⁶⁵ BĚLINA, HLAVAČKA, TINKOVÁ, *Velké dějiny*, ref. 38, s. 91-93.

⁶⁶ Uhry se v rámci habsburského soustátí již od dob Marie Terezie těšily mimořádnému postavení – četným privilegiím, které ostatní země v monarchii neměly. Tyto výsady byly předobrazem budoucího vývoje, jenž byl završen o 60 let později dualismem. V Uhrách kromě výše dání hlasoval stavovský zemský sněm především o vojenských záležitostech (v počtu mužů, které nasadí ve válce, rozpočtu na válku apod.). Roku 1808 uherský sněm odhlasoval, že postaví 80 000 mužů insurekce (zemské hotovosti) a v požadavcích pravidelné armády vyhověl přáním Františka. Na několik Napoleonových prohlášení, aby se Uhry odtrhly od říše, uherské stavy nereagovaly a zachovaly tak Habsburkům loajalitu.

Tato nově vzniklá instituce byla charakteristická několika výlučnostmi, jež ji diferencovaly od útvarů pravidelné armády či záložních praporů. Zeměbrana byla institucí teritoriální a z toho také vycházel její princip – základní organizační složkou byl kraj. V každé provincii byl *Landwehr* organizován specifickým způsobem. Organizace příslušné země spočívala na rozhodnutí zemského velitele – inspektora ve věcech zeměbrany a jeho zástupce viceinspektora. Funkcí zemských velitelů se ujali arcivévodové vládnoucí dynastie Habsburků a při organizování zeměbrany úzce spolupracovali jak s armádou, tak čelními představiteli civilní správy v příslušných provinciích. Viceinspektoři se rekrutovali z vysoce postavených generálů, které jmenoval císař.

Pro Čechy a Moravu bylo vytvořeno generální velitelství pro zeměbranu (tento úřad budu pro zjednodušení dále ve výkladu uvádět jako „generální velitelství Brno“) v čele s vrchním velitelem – inspektorem pro Čechy a Moravu, arcivévodou Ferdinandem (1769–1824). V Čechách spolupracoval arcivévoda Ferdinand s představiteli civilní správy obou zemí – nejvyšším českým purkrabím hrabětem Josefem Wallisem a moravskoslezským gubernátorem hrabětem Prokopem Lažanským. Spojku mezi Wallisem, Lažanským a arcivévodou Ferdinandem zajišťoval vrchní inspektor v záležitostech zeměbrany, polní zbrojmistr hrabě Eugene Argenteau ve výslužbě, který působil jako zástupce arcivévody Ferdinanda i Lažanského, a nesl tak na svých bedrech většinu rozsáhlé agendy této instituce. Viceinspektorem pro zeměbranu byl jmenován podmaršálek Saint Julien se sídlem v Olomouci. Poté, co byl 14. dubna 1809 převelen k armádě, jej vystřídal podmaršálek Spannocchi.

Sloučením obou dědičných zemí pod inspektorát sídlící v Brně stát patrně sledoval, s jakým výsledkem vlastenecké aktivity ústřední vlády zapůsobí na národní city český mluvících obyvatel. O tomto faktu svědčí skutečnost, že 79 ze 150 praporů monarchie spadalo právě pod generální velitelství Brno.⁶⁷ Podle dochovaných záznamů Čechy a Morava postavily celkem 79 praporů zeměbrany z celkových 150 v monarchii, celkem se jednalo o 152 219 mužů. České země se podílely na více než polovině (53 %) veškeré zeměbrany říše. Čechy postavily 55 (55 000 mužů) a země Moravskoslezská 24 praporů (25 410 mužů).⁶⁸ Zbývajících 71 praporů bylo formováno v rakouských zemích. 37 praporů postavily tzv. Vnitřní Rakousy (Kraňsko, Korutany, Štýrsko, Terst a Salzburg). Císař jmenoval inspektorem těchto zemí arcivévodu Jana a viceinspektora hraběte Sarau. Dolní a Horní Rakousy postavily 34 praporů, které měl na starosti arcivévoda Maxmilián, viceinspektoři hrabě von Bissingen a svobodný pán von Hackelberg.⁶⁹

Velící inspektor byl jmenován generálem a vůči zeměbraneckým praporům měl postavení majitele pluku, přičemž disponoval řadou pravomocí a významných funkcí (např. jmenováním subalterních důstojníků). Generál přidělil ke každému praporu na jaře 1809 svého štábního důstojníka (*Landwehradjutant*).⁷⁰

Z archivního materiálu je zřejmé, že zeměbrana byla sice v každé zemi organizována na principu popsaném v císařském reskriptu, v každé provincii se však vlastní organizace lišila v závislosti na konkrétních poměrech a podmínkách příslušné země, a dále na schopnostech a kvalitách nejvyšších představitelů vojenské (inspektor) a civilní (gubernátor) správy.

⁶⁷ SVOBODA, *Zřízení zeměbrany*, ref. 78, s. 229.

⁶⁸ ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 201. * Počty mužstva pro jednotlivé země se v literatuře často liší. Kupříkladu Eberhard von Vedropoljde ve své práci uvádí stav mužstva moravskoslezské zeměbrany na 25 151 mužů, tedy asi o 300 méně než citovaný Zehetbauer. Více: VEDROPOLJDE, Eberhard Mayerhoffer. *Krieg 1809. I Band. Regensburg. Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen. Wien 1907, příloha XII*, s. 563.

⁶⁹ CRISTE, *Erzherzog Carl. Zweiter Band*, ref. 67, s. 402.

⁷⁰ FRANKENBERGER, *Zeměbrana*, ref. 13, s. 119–120.

Tři dny po vyhlášení *Landwehru* – 12. června 1808 sepsal hrabě Prokop Lažanský stěžejní instrukce pro organizaci zeměbrany v zemi Moravskoslezské.⁷¹ Předpis se zabývá například specifickou odlišností zeměbrany od služby v pravidelné armádě.

Konskripce se týkala všech mužů ve věku 18 – 45 let, kteří nesloužili v armádě či nově formovaných záložních útvech. Císařský patent o vzniku zeměbrany stanovil kategorie obyvatel, jejichž příslušníci podléhali odvodům. Povinnost služby v zeměbraně se nevztahovala na příslušníky honorace (aristokracie, klérus) a dalších společenských vrstev jako např. umělce, úředníky, měšťany, vlastníky živností, sedláky a osoby, které vykonávaly svobodná povolání.

Organizační otázky *Landwehru* v každém kraji řídila krajská správa. Podle zalidnění příslušného kraje vypočetla celkovou kvótu mužů, které kraj postavil. Krajsí komisaři poté stanovili počty mužů, kteří se rekrutovali z jednotlivých panství. Vrchnostensí úředníci podle počtu obyvatel podléhajících odvodům stanovili kvóty, jež příslušné obce odvedly.

Poté byli muži povinni sloužit v zeměbraně vybírání na základě losování. Losování probíhalo v prvních dvou červencových týdnech zpravidla v sídle vrchnosti, na radnici či jiné hospodářské budově pod dohledem vrchnostenských úředníků, kteří z nádoby tahali lístky se jmény budoucích zeměbranců. Poté, co bylo jméno dotyčného muže vytaženo z nádoby, bylo následně přečteno a poté zapsáno do knihy mužstva příslušného panství. Branec se musel nejpozději do 24 hodin dostavit do vrchnostenské kanceláře či magistrátu, kde mu byla vydána tzv. karta zeměbrance, na které bylo uvedeno jméno a příjmení brance s přiděleným číslem. V seznámech mužstva se vedle těchto náležitostí evidoval jeho věk, místo trvalého pobytu, rodinný stav, povolání, vyznání apod.⁷²

I když byl lístek se jménem příslušného muže vytažen z nádoby, ještě to neznamenal, že se vylosovaný nešťastník službě v *Landwehru* nevyhne. Muž si za sebe mohl do 24 hodin, tedy do lhůty, během které se měl hlásit vrchnosti a vyzvednout kartu zeměbrance, najít rovnocennou náhradu. Náhradník však musel nejpozději do týdne od nahlášení vrchnostenskému úřadu lékařským osvědčením doložit, že je schopen vykonávat službu v zeměbraně. Pokud se některý hájitel vlasti snažil službě vyhnout (aniž sehnal za sebe k výkonu služby způsobilého náhradníka), úřady do několika dní vyhotovily popis jeho osoby včetně jeho osobních vlastností a zaslaly jej na krajský úřad a gubernium. Zde byly popisy vytištěny a v mnoha oběžnících rozesílány po celém kraji v německé i české jazykové mutaci.

Základním útvarem zeměbrany byl prapor (*Battalion*). Prapor čítal v rozmezí 800 – 1 200 mužů a zpravidla se skládal z několika rot neboli setnin (*Compagnie*). Každá rota měla mít 140 – 200 mužů a v praporu jich bylo čtyři až šest. Roty se dále dělily na čtyři nebo šest čet (*Zug*), z nichž každá měla mít kolem 50 mužů. Nejmenším útvarem bylo družstvo (*Corporalschaft*), čítající maximálně 25 mužů, ale často dosahovalo méně než poloviny tohoto počtu. Každý prapor zahrnoval šest rot, přibližně 25 čet a 100 družstev. Družstvu velel poddůstojník (*Unteroffizier*) v hodnosti kaprála (*Corporal*), četě subalterní důstojník (*Subalteroffizier*) v hodnosti poručíka (*Lieutenant*⁷³) a rotě vyšší důstojník v hodnosti setníka/kapitána (*Hauptmann*) či kapitánporučíka (*Capitainlieutenant*)⁷⁴.

⁷¹ MZA Brno, F 53 Velkostatek Jaroslavice, karton 136, sign. 29, fo. 4.

⁷² Tamtéž, B 6 Napoleonské války, karton č. 31, sign. S, fo. 68.

⁷³ V pramenech se setkáváme pouze s hodnostmi podporučíka a nadporučíka, německy *Unterlieutenant* a *Oberlieutenant*, nikoliv však hodností poručíka.

⁷⁴ Hodnost kapitánporučíka (*Capirain-Lieutenant*, *Capitaine-Lieutenant* či *Hauptmannlieutenant*) vznikla v době, kdy důstojník v hodnosti poručíka velel tzv. štábní setnině, které veleli vyšší důstojníci v hodnosti setníka či kapitána. Roku 1748 byla oficiálně ustavena hodnost kapitánporučíka. Vojáci s touto hodností zpravidla pobírali vyšší služné než poručíci. Roku 1805 byly sice štábní setniny

Praporu zpočátku velel císařem jmenovaný příslušník aristokracie, neboť disponoval u svého mužstva (svých poddaných) přirozenou autoritou. Velitelé praporů v hodnosti majora či plukovníka měli k dispozici štábního důstojníka (*Staaboffizier*) neboli adjutanta praporu, jehož jmenoval císař na návrh velitele praporu. Velitele rot a čet navrhoval krajský hejtman společně s velitelem příslušného praporu, velitele družstev příslušná panství se souhlasem velitelů rot a tato jména musela být dále potvrzena jak krajským hejtmánem, tak velitelem praporu.⁷⁵

Každý velitel roty v hodnosti setníka či kapitánporučíka měl mít dva šikovatele, dva bubeníky, jednoho účetního a dva sluhy. V okamžiku povolání praporů do polní služby každý prapor najal jednoho kaplana, vrchního lékaře, ranhojiče, auditora praporu, účetního, několik tesařů a sluhů. V případě vpádu nepřítele do země měli zeměbranci složit přísahu ke svému praporu a čekat na dispoziční vrchního velení.⁷⁶

Ke stěžejním povinnostem zeměbrance patřila účast na pravidelných cvičeních. Snahy důstojníků vštípit pasivním zeměbrancům vojenské řemeslo se potkalo s prvními nesnázemi, s nimiž se musely místní úřady vypořádat. První cvičení se odehrála v polovině července 1809 zpravidla dopoledne o nedělích a svátcích a trvala dvě až tři hodiny. Branci cvičili v družstvech v každé vesnici či farnosti, zahrnující i obyvatele přilehlých usedlostí. Pokud se bránc z jakéhokoliv důvodu nedostavil na výcvik, byl vrchnostenskými úřady evidován a náležitě potrestán za vzpouru proti vrchnosti. Vrchnost však musela každého brance na jeho žádost jednou do měsíce uvolnit z výcviku. Jednou do měsíce proběhl výcvik v rámci roty, při kterém mužstvo střílelo na cvičební terče. Počátkem března 1809, kdy již byla válka s Francií na spadnutí, se konala dvoutýdenní soustředění v rámci praporu, při kterém si měli nezkušení nováčci přivyknout polní službě. Během doby soustředění a posléze narukování do služby dostávali pravidelný žold. O konkrétní lokalitě výcviku čet a rot rozhodoval hejtman příslušného kraje.⁷⁷

Důstojníci ve spolupráci s vrchnostenskými úředníky každý týden sepisovali hlášení o pravidelném výcviku mužstva a jednou do měsíce vedli jejich evidenci (kniha mužstva-*Mannschaftsbuch*). Každá obec zasílala na krajský úřad jednou týdně raporty, v nichž zeměbranečtí důstojníci a poddůstojníci hlásili pokroky ve výcviku mužstva. Pravidelná hlášení společně s vyhotovenými seznamy oznamovala krajským úřadům stavy jednotlivých rot a čet, tedy aktuální přírůstek a úbytek příslušného mužstva, jiné případné problémy apod. Poté, co kraj obdržel tato hlášení, bedlivě je zkoumal a informoval gubernium o pokrocích či naopak nesnázích s formováním praporů.

Vzhledem k tomu, že stát zamýšlel na zeměbraně co nejvíce ušetřit, aplikoval vzory uniforem, jako měla Legie arcivévody Karla roku 1800. Uniforma se měla skládat z prostého šedého kabátu (mundúru), bílých kalhot a plstěného klobouku. Důstojníci nosili uniformy podle vzoru pravidelné armády. Bylo stanoveno, že branci a kaprálové budou ozbrojeni šavlí a mušketou s bajonetem. Poddůstojníci nosili šavli, poddůstojnickou hůl a mušketu. Totéž platilo (až na poddůstojnickou hůl) o výbavě důstojníků.⁷⁸

Vzhledem k dlouhým vzdálenostem branců do lokalit pravidelného výcviku bylo

formálně zrušeny, hodnost kapitánporučíka však nadále přetrvala. Kapitánporučík dále velel rotě. Roku 1849 byla hodnost kapitánporučíka definitivně zrušena a kapitánporučíci byli povýšeni na setníky. Často se také setkáváme s termínem *Hauptmannlieutenant*. Více: UHLÍŘ, Lubomír. *Hodnosti rakouské armády za koaličních válek*. In Internetové stránky, <http://www.primaplana.cz/news/hodnosti-rakouske-armady-za-koalicnich-valek/>. Naposledy aktualizováno 3. 3. 2015.

⁷⁵ ZEHETBAUER, *Landwehr*, ref. 13, s. 33-34.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ WREDE, Alphons. *Geschichte K. und K. Wehrmacht, Band V*. Wien 1898, s. 85.

⁷⁸ Tamtéž.

stanoveno, že doba cesty na výcvik branců nesmí být delší než tři hodiny. Při organizaci asistovaly rezervní prapory, jež zásobovaly zeměbranecká družstva potřebným materiálem, a ty s nimi pod dohledem velitelů rot a praporů absolvovaly pravidelná cvičení. Důstojníci prováděli inspekce svých čet a rot. Na výcvik mužstva také dohlíželi nejvyšší představitelé obcí či far. Muškety měly být pod dohledem místní vrchnosti co nejdříve dodány všem praporům, jejichž důstojníci měli dbát na to, aby s nimi branci opatrně zacházeli. Důstojníci dále měli zajistit, aby byly tyto muškety uskladněny na bezpečném a suchém místě. Případné opravy mušket se měly hradit na náklady konkrétní obce. Střelné zbraně byly zpravidla uloženy v hospodářské budově poblíž místa určeného k výcviku, před jehož začátkem byly zbraně rozděny mužstvu a po konci na stejné místo vráceny. Pokud bránci po skončení výcviku nevrátili mušketu do určeného skladu, byl vrchností přísně potrestán. Poté co branci obdrželi muškety, učili se s nimi zacházet. Každý bránc měl vystřelit na terč alespoň čtyřikrát za rok. Také se mohl ve svém volném čase na povolení krajského hejtmána učit střelbě. Po dohodě střelecky talentovaných branců s velitelem praporu mohly být zformovány ostrostřelecké setniny, které by se ve střetu s nepřítelem působily jako předsunuté hlídky před frontou praporu podle francouzského vzoru formací *tiraillérů*. Některé kraje postavily po několika setninách ostrostřelců.⁷⁹

Podle instrukcí měla mít každá rota alespoň 12 branců, kteří vynikali ve střelbě a mohli tak zaujmout ve své rotě úlohu ostrostřelců. Každý prapor měl mít 72 ostrostřelců, kteří by v boji tvořili před svým praporem střelecký předvoj.⁸⁰

Ke komunikaci s vrchnostenskými kanceláři, magistráty a krajskými úřady či guberniemi (potažmo generálním velitelstvím Brno) měla sloužit korespondence pomocí ordonancí (kurýrů) jednotlivých rot.

* * *

Landwehr byl institucí zcela specifickou. Vzhledem k tomu, že zemská obrana měla být levnou „náhražkou“ pravidelné armády, její chod vedle orgánů státní správy řídilo generální velitelství pro zeměbranu sídlící v Brně.

Většinu administrativy vyřizovaly tři instance orgánů státní správy na Moravě. Nejvýše stálo Moravskoslezské gubernium v Brně, jehož představitelé zasílali instrukce o organizaci zemské obrany na krajské úřady. Ty na základě těchto opatření začaly organizovat zeměbranu ve svém kraji – zasílaly instrukce a příkazy vrchnostenským úřadům a magistrátům a disponovaly nad zeměbranci trestními pravomocemi. Nejnižší stály vrchnostenské úřady a magistráty, které plnily žádosti krajských úřadů.

Ihned po zavedení *Landwehru* byla ustavena Guberniální komise pro záležitosti zeměbrany, na jejíž činnost dohlížel neúnavný moravský hejtmán a gubernátor Markrabství moravského a Vévodství slezského Prokop Lažanský z Bukůvky, který pohotově připravil organizační plán zeměbrany pro území Moravy a Slezska. Lažanský také napsal krátce po zřízení zeměbrany první vyhlášku s cílem získat pro tuto myšlenku místní obyvatelstvo.⁸¹

Lažanského velmi platným pomocníkem byl od roku 1808 penzionovaný polní zbrojmistr hrabě Eugen von Argenteau, který působil v Brně v záležitostech zeměbrany jako zástupce hraběte Lažanského i arcivévody Ferdinanda, a byl prostředníkem v komunikaci mezi oběma institucemi. Na jeho bedrech ležela tíha rozsáhlé agendy, kterou během roku a půl její existence denně vyřizoval. Dalším velmi pracovitým úředníkem, se kterým se budeme

⁷⁹ MZA Brno, F 53 Velkostatek Jaroslavice, karton 136, sign. 29, fo. 4.

⁸⁰ ZAO Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc, díl 2, svazek 1, karton 1529, sign. 8717, fo. 339–343.

⁸¹ SVOBODA, *Zřízení zeměbrany*, ref. 78, s. 237.

v dalších kapitolách často setkávat, byl hrabě Alois Glässer ve funkci prezidiálního sekretáře Markrabství moravského a Vévodství slezského, jenž během let 1808–1810 vyhotovil tisíce různých žádostí a nařízení. Z nejvyššího zemského úřadu v Brně byly do osmi krajských úřadů do Brna, Olomouce, Jihlavy, Znojma, Uherského Hradiště, Přerova, Těšína a Opavy rozesílány veškeré příkazy a nařízení, které krajští úředníci opisovali do několika kopií a zasílali je na příslušné magistráty a vrchnostenské kanceláře.⁸²

Zmínku si zaslouží role krajských úřadů při organizaci zeměbrany. Ty se staly po guberniu nejvyšší instancí organizační správy a při vytížení tohoto nejvyššího zemského úřadu představovaly její druhý nejvyšší organizační stupeň v příslušné zemi. Čelní představitelé těchto úřadů – krajští hejtmani se svými byrokratickými aparáty krajských komisařů jako např. kancelistů, protokolárních úředníků, sekretářů atd. (asi 15 – 20 osob, v závislosti na velikosti kraje) byli nejvyššími představiteli organizace v kraji, na jejichž organizačních schopnostech, energičnosti, vůli a úsudku se často odrážel vývoj organizace zeměbrany příslušného kraje a v následujícím výkladu se s jejich jmény budeme často potkávat. Z těchto důvodů pokládám za nutné zmínit tyto krajské hejtmany.

V olomouckém kraji vykonával funkci krajského hejtmána a guberniálního rady Karl Sigmund Bukuwka hrabě von Bukuwsky, v brněnském hrabě Wolfgang Edler von Männer, přerovském hrabě Joseph von Sedlnitzky, znojemském rytíř Vincenz Edler von Rosenzweig, jihlavském hrabě Anton Alois von Hüß, hradištském hrabě Johann Baptist Katzer Edler von Lindenhein und Freienberg, opavském hrabě Ernest von Mükusch und Buchberg (současně ředitel opavského gymnázia, prefekt státní městské komise v Opavě, Krnově a Rájci, a kancléř zemědělské komise Vévodství slezského) a v těšínském kraji hrabě Karl Philipp von Rechtenbach (prefekt státní městské komise Těšína a Bílovice).⁸³

* * *

Instrukce o ustavení zeměbrany se od svého vyhlášení císařským patentem z 9. června 1808 velmi rychle šířily do českých zemí. Prostřednictvím zemského prezidia zveřejněný majestát císaře Františka o zřízení *Landwehru* z 14. června dorazil o tři dny později na gubernium, které ho následně v mnoha výtiscích rozeslalo na příslušné krajské úřady, a ty dále na všechna panství a magistráty, aby tak byly co možná nejrychleji všechny úřady v zemi obeznámeny s těmito zásadami. 1. července dalo gubernium do oběhu vyhotovený předpis o organizaci zeměbrany v zemi Moravskoslezské, které rozeslalo všem krajským hejtmanům.⁸⁴

Prameny prokazují, že organizace zeměbrany si vyžadovala od všech úředníků a komisařů jednotlivých úřadů na Moravě a Slezsku značné úsilí. Samotnou organizaci prováděl každý krajský úřad ve svěřených obvodech a nesl za ni odpovědnost. Ten byl v pravidelném styku s guberniem, kam se obracel v případech, kdy si nebyl jist, jak řešit danou situaci. Jednou za čtvrt roku zasílal kraj guberniu výkaz o stavu a počtu mužstva všech krajských praporů společně s vyhotovenými rozsáhlými seznamy mužstev podle jednotlivých panství a měst.

Od počátku zřízení zeměbrany se vedla stálá korespondence mezi všemi třemi úrovněmi civilní správy, která se dala do pohybu takřka okamžitě po uveřejnění patentů o jejím zřízení v místním tisku. Nepřetržitý písemný styk byl mezi úřady jedním z hlavních

⁸² FRANKENBERGER, Otakar. *Zeměbrana českých zemí v roce 1809*. In *Bitva u Znojma a válka roku 1809*. Sborník dokumentů a studií ke 200. výročí bitvy u Znojma. K vydání připravil Jakub Samek. Znojmo 2009, s. 121.

⁸³ GASTL, Johann Georg. *Schematismus für das Markgrathum Mähren und Herzogthum Schlesien auf das Jahr 1809*. Brünn – Ollmütz 1809, s. 56-61.

⁸⁴ ZAO Olomouc, Velkostatek Tovačov, karton 438, sign. 848, fo. 2-11.

rysů organizace této zvláštní a v mnoha ohledech až příliš komplikované instituce, jež si vyžádala od krajských hejtmanů až po nižší úředníky typu písaře, justiciára či kancelisty, nejednou mnoho času a trpělivosti.

Spisový materiál magistrátů měst a vrchnostenských kanceláří tvořil základní pilíř rozsáhlé agendy zeměbrany a nalezneme zde většinu odpovědí organizačních záležitostí *Landwehru*. Ve vrchnostenských kancelářích a magistrátech místní úředníci vytvářeli seznamy mužstev zeměbrany a důstojníků, které každý měsíc zasílali krajským úřadům a na generální velitelství Brno. Úřady ve spolupráci se zeměbraneckými důstojníky a poddůstojníky sepisovali pravidelná hlášení o stavu zeměbrany. V praxi důstojníci a poddůstojníci (prostřednictvím vrchnostenských úředníků) zasílali raporty za uplynulý měsíc mezi druhým až osmým dnem měsíce následujícího. Z výše uvedeného vyplývá, že stát měl nemalý zájem na tom, aby poddaní akceptovali zeměbranu co nejdříve a prostřednictvím pravidelných hlášení od jednotlivých magistrátů a vrchnostenských kanceláří průběžně sledoval, jakých výsledků dosahuje zeměbrana u místního obyvatelstva v konkrétních oblastech a pokroků za uplynulé období (měsíc). Například velitelé praporu jednou do měsíce krajským úřadům hlásili, kolik je v konkrétních obcích příslušníků rezerv, potenciálních rekrutů do vojska, počet zeměbranců a kolik jich se účastnilo pravidelných cvičení (nebo naopak nedostavilo), a kolik se přihlásilo za tu dobu dobrovolníků.⁸⁵

Každý raport o celkovém stavu mužstva měl být vyhotoven ve třech provedeních. První se založil na příslušném vrchnostenském úřadu, druhý se zaslal na krajský úřad a třetí na vojenský komisariát generálního velitelství zeměbrany do Brna. Úřady společně s tímto formulářem také zasílaly vyhotovené seznamy všech vhodných kandidátů do hodností důstojníků a poddůstojníků s popisem jejich osobních vlastností a vojenských zkušeností (odborná kvalifikace). Každý magistrát či panství vyhotovoval protokol a knihu mužstev, kde byl evidován jejich kompletní stav. Tyto úřady dále sepisovaly raporty reflektující aktuální stav příslušného družstva či čtyři během nástupu na pravidelné cvičení. Tato hlášení byla společně se seznamy branců zasílána na krajský úřad.⁸⁶

Úřady podle číselných údajů knih mužstev a hlášení získávaly průběžný přehled o stavu svého mužstva. Vyhotovování jednotlivých propagačních brožur, oběžníků, seznamů navrhovaných důstojníků a knih mužstva si vyžadovaly značné materiální náklady. V mnoha případech byli pro tento úkol objednávat lokální knihtiskaři. Kupříkladu 12. července 1808 olomoucký krajský hejtman Bukuwsky požadoval tisk hlavních a měsíčních hlášení a dále vyhotovení knihy mužstva zeměbrany a jednotlivých karet zeměbranců olomouckého kraje. Tímto úkolem byl pověřen hejtmanem navržený olomoucký knihtiskař Alois Skarnitzer, za což měl dostat od kraje patřičně zapláceno.⁸⁷

* * *

Zemská obrana v letech 1808 – 1809 byla za napoleonských válek specifickým experimentem nejvyšších vládních kruhů, jehož záměrem bylo efektivně zvýšit početní stav vojska na bojišti za vynaložení minimálních prostředků ze strany státu. S výjimkou Uher a Haliče byla formována ve všech zemích monarchie a vůbec poprvé doposud

⁸⁵ SOKA Olomouc, Archiv města Olomouce, karton 354, sign. 120 IV.

⁸⁶ Tamtéž. Napoleonské války, karton 31, sign. S, fo. 56. * Rovněž byl vyhotovován výkaz stavu mužstva čet, jenž sledoval celkový počet aktivního stavu mužstva, tedy počet mužů, kteří přestoupili z jiných čet, nově přihlášených branců do zeměbrany či jedinců, kteří přestoupili jiným způsobem, a jejich celkový součet. V kategorii stavu úbytku mužstva byli evidováni branci, kteří během měsíce zemřeli, přešli k jiné vrchnosti, nebo odešli z jiných důvodů, a nakonec se uváděl výsledný součet úbytku mužstva. Tamtéž, fo. 54.

⁸⁷ SOKA Olomouc, Archiv města Olomouce, karton 354, sign. 120 IV.

pasivní vrstvy obyvatelstva aktivně participovaly na válečném úsilí říše ve velkém počtu. Fakt, že se tyto složky „lidového vojska“, inspirované francouzskými národními gardami, nesetkaly u většiny obyvatelstva s úspěchem, nevypovídá vyloženě o odporu namířenému proti státu. Přestože byly agitační brožury překládány do češtiny a doposud nevídaným způsobem stát apeloval na české vlastenecké cítění a reminiscenci jeho slavné národní minulosti, poddaní se s těmito idejemi „lidové války“ mohli na počátku 19. století identifikovat jen stěží. Veškeré snahy státu využít tohoto nacionalismu ve svůj prospěch proto nenalezly v českých zemích s výjimkou měšťanstva a aristokracie příliš mnoho sympatií.

L. VAVERKA: „VOLKSKRIEG“, DIE ENTSTEHUNG DER LANDWEHR DES HERZOGTUM MÄHREN UND SCHLESISIEN UND IHRE GLIEDERUNG IM JAHRE 1808

Die Landwehr stellte in den Jahren 1808 – 1809 ein spezifisches Experiment der höchsten Regierungsstellen aus der Zeit der napoleonischen Kriege dar. Ihre Hauptaufgabe bestand darin, die zahlenmäßige Stärke des Heeres am Kampfplatz effektiv und durch die minimalen finanziellen Auswände seitens des Staates zu erhöhen. Mit Ausnahme von Königreich Ungarn und Galizien wurden die Landwehrverbände auf dem ganzen Gebiet der Habsburger-Monarchie gebildet. Auf diese Weise konnten die meistens passiven Bevölkerungsschichten zum ersten Mal aktiv am Kriegsbemühen des Reiches aktiv und zahlenmäßig stark teilnehmen. Die Tatsache, dass diese Verbände des „Volksheeres“, inspiriert durch die französischen Nationalgarden, mit wenig Enthusiasmus der breiten Teile der Bevölkerung aufgenommen wurden, spricht nicht unbedingt für eine starke, gegen den Staat gerichtete Gegenwehr. Trotz der Tatsache, dass die Flugblätter und Broschüren ins Tschechische übersetzt worden sind und der Staat auf diese Weise in einem bis daher nie da gewesenem Ausmaß an den Patriotismus und Reminiszenzen der glorreichen Vergangenheit appellierte, konnten sich die Untertanen am Anfang des 19. Jahrhunderts mit diesen Ideen des „Volkskrieges“ nur schwer identifizieren. Mit der Ausnahme des Bürgertums und der Aristokratie konnten jegliche Bemühungen des Staates um eine Instrumentalisierung des Nationalismus in den böhmischen Ländern auf wenig Erfolg hoffen.